

Christoph Strupp

Het subjectieve van de geschiedwetenschap

Johan Huizinga en de moderne cultuurschiedschrijving

In dit artikel wordt één der grootste Nederlandse historici onder de loep genomen door de Duitse historicus Christoph Strupp. Hij gaat na in hoeverre een 'klassiek' auteur als Huizinga bruikbaar is voor het actuele debat.

Vergeleken met de natuurwetenschappen of de empirische sociale wetenschappen is de geschiedwetenschap een rare discipline. Zo hebben historici een voorkeur om in inleidingen over de stand van het onderzoek decennia oude boeken en artikelen te citeren. Geen bioloog of chemicus zou het in zijn hoofd halen in een publicatie van lopend onderzoek eerst uitgebreid op zijn voorgangers uit de jaren veertig of vijftig in te gaan: zij zijn 'achterhaald' en alleen nog voor wetenschapshistorici interessant.

De geschiedwetenschap daarentegen kent haar 'klassieken' en elke student geschiedenis kan na een jaar of twee enkele klassieke historici uit het hoofd noemen: Ranke en Michelet, Lamprecht en Macaulay, Burckhardt en Beard. De bekendste Nederlander – en in het buitenland vaak de enige in deze reeks – is Johan Huizinga. Tegenwoordig is het weer chic om Huizinga te citeren. Dankzij de inspanning van de uitgevers van zijn briefwisseling, Anton van der Lem, Wessel Krul en Léon Hanssen, is er sinds de vroege jaren negentig sprake van een regelrechte 'Huizinga-revival' in Nederland.¹

- 1 De belangrijkste Nederlandse boeken zijn: A. van der Lem, *Het Eeuwige verbeeld in een afgehaald bed. Huizinga en de Nederlandse beschaving* (Amsterdam 1997); L. Hanssen, *Huizinga en de troost van de geschiedenis. Verbeelding en rede* (Amsterdam 1996); A. van der Lem, *Johan Huizinga. Leven en werk in beelden & documenten* (Amsterdam 1993); W. E. Krul, *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van Johan Huizinga* (Groningen 1990). Noten zijn verder sterk beperkt. Zie voor uitgebreide bewijzen mijn boek: Ch. Strupp, *Johan Huizinga. Geschichtswissenschaft als Kulturgeschichte* (Göttingen 2000). Met hartelijk dank aan Dr. Jacco Pekelder, Amsterdam, en Désirée Schauz, Keulen.

Johan Huizinga als Petrus van Goens bij de maskerade van 1894. Uit: Anton van der Lem, *Johan Huizinga. Leven en werk in beelden en documenten* (Amsterdam 1993).

Maar heeft Huizinga nu nog een historiografische functie behalve om als bron voor leuke citaten te dienen? Is er een relatie tussen Huizinga en de cultuurhistorische stromingen die sinds de vroege jaren tachtig op internationaal niveau een centrale rol zijn gaan spelen?

Het antwoord op deze vragen is niet los te koppelen van de interpretatie van Huizinga's concept van cultuurgeschiedenis en van een beoordeling van zijn standplaats in de historiografische traditie. Want hoewel Huizinga, geboren in 1872 in Groningen en gestorven in februari 1945 in ballingschap in de buurt van Arnhem, naast Jacob Burckhardt als de protagonist van de klassieke cultuurgeschiedenis geldt en in geen lexiconartikel over dit onderwerp zonder vermelding blijft, zal men in zijn theoretische geschriften tevergeefs op zoek gaan naar een kant en klare definitie van het begrip cultuur of een 'recept' voor cultuur-

geschiedschrijving. Ook zijn geschiedwetenschappelijke publicaties bieden in dit opzicht weinig uitkomst: de Huizinga van *Herfsttij der Middeleeuwen* is niet dezelfde als die van de Erasmus-biografie of de *Homo Ludens*. Constanten van zijn geschiedopvatting en zijn concept van cultuurgeschiedenis zijn pas op een tamelijk hoog niveau van abstractie zichtbaar.

De wetenschappelijke carrière van Huizinga begint met een mislukking: na een studie in de Nederlandse letteren aan de universiteit van Groningen was Huizinga begin 1896 van plan een dissertatie te schrijven over 'gewaarwordingen van licht en geluid in de Indogermaansche talen'.² Het was een vraagstelling die niet alleen moeilijk te bewerken zou zijn geweest, maar die ook niet strookte met de contemporaine taalwetenschap. Huizinga stapte er dan ook vanaf en promoveerde in 1897 op de komische figuur van de vidusaka in het Oudindisch toneel.

2 J. Huizinga, 'Mijn weg tot de historie', in: idem, *Verzamelde Werken I* (Haarlem 1948) 23.

Deze episode maakt twee dingen duidelijk. Ten eerste was Huizinga qua opleiding geen historicus in de moderne zin van het woord. Weliswaar bevatte zijn rooster in Groningen ook historische colleges – en volgens zijn herinneringen was hij al van jonge jaren af bijzonder geboeid door de geschiedenis – maar een gedifferentieerde geschiedwetenschappelijke opleiding, zoals ze in Duitsland in deze tijd in de historische seminaria gebruikelijk was, had hij niet doorlopen. Het zou in Nederland in die tijd nergens mogelijk zijn geweest.³ Op die manier was Huizinga aan het einde van zijn studie echter ook veel minder door een bepaalde historische school beïnvloed en stond hij open voor alle mogelijke methodische en inhoudelijke suggesties. Ten tweede laat Huizinga's belangstelling voor het oorspronkelijke taalwetenschappelijke onderwerp al vroeg zijn neiging tot subjectieve vraagstellingen zien: het zijn de waarnemingen van feiten en hun gevolgen, niet de feiten zelf, die hem bezighouden.

Na zijn promotie was Huizinga enkele jaren als leraar en als indoloog werkzaam, vóórdat hij in 1905 op interventie van zijn leermeester P. J. Blok professor voor algemene en vaderlandse geschiedenis in Groningen werd. Zijn leeropdracht bevatte de gehele Nederlandse en internationale geschiedenis sinds de vroege Middeleeuwen – een reuzentaak maar voor Huizinga ook meteen een kans om af te wijken van encyclopedische overzichten van historische data en feiten. Hij gaf de voorkeur aan colleges die als 'capita selecta' op geschiedwetenschappelijke problemen waren georiënteerd. De theoretische achtergrond van zijn concept van geschiedenis had hij met beroep op de Duitse neokantianen in zijn oratie over *het aesthetische bestanddeel van geschiedkundige voorstellingen* geopenbaard: hij ging er vanuit 'dat de waarneming van het historische zich het best laat uitdrukken als een gezicht op, beter wellicht nog een evocatie van beelden'.⁴ Deze beelden worden niet nader gedefinieerd maar zijn duidelijk niet gesystematiseerd in de vorm van wetten of in objectieve begrippen vast te leggen. Het hele proces van het eerste idee voor een onderwerp via het onderzoek en schrijven tot het eindproduct van het boek wordt door deze subjectieve, ook esthetisch gevormde beelden geleid. Huizinga begrijpt geschiedschrijving letterlijk als

3 Ch. Strupp, 'Die Organisation historischer Lehre und Forschung in den Niederlanden bis 1940', in: M. Middell e.a. (ed.), *Historische Institute im internationalen Vergleich* (Leipzig 2001) 199-220.

4 Huizinga, 'Mijn weg tot de historie', 35. Zie verder J. Huizinga, 'Het aesthetische bestanddeel van geschiedkundige voorstellingen', in: idem, *Verzamelde Werken VII* (Haarlem 1950) 3-28.

het opnieuw levendig en 'aanschouwelijk' maken van het verleden. De op feiten georiënteerde contemporaine politieke of economische geschiedenis kon hem maar weinig boeien.

Het subjectieve van Huizinga's concept van wetenschap werd in de volgende twee decennia geconcretiseerd in een reeks van boeken en artikelen over het subjectieve in de geschiedenis zelf: met verschillende thematische zwaartepunten ging het steeds opnieuw om waarnemingen, voorstellingen en neigingen van mensen uit het verleden. In een groot artikel uit 1911 over het ontstaan van het Nederlandse nationale bewustzijn verweet Huizinga de nationalistische contemporaine historiografie de categorie van de natie op een ahistorische manier op de eeuwen vóór 1648 toe te passen. Volgens hem toonde dit een gebrek aan begrip voor de bijzondere geestelijke banden van de Middeleeuwse mens met zijn heerser.⁵ In 1915, in zijn oratie aan de Rijksuniversiteit van Leiden, thematiseerde hij de culturele betekenis van historische idealen of 'den invloed van de geschiedenis op de geschiedenis'. Dergelijke historische idealen waren voor hem in het verleden geprojecteerde voorstellingen van 'voortreffelijkheid'. Hij liet aan de hand van de evangelische armoede, de pastorale, het Middeleeuwse ridderwezen en de bewondering voor helden uit de klassieke Oudheid hun reële historische betekenis in de Middeleeuwen zien.⁶

Vanzelfsprekend ligt dit concept ook ten grondslag aan het bekendste boek van Huizinga: *Herfsttij der Middeleeuwen*, de in 1919 verschenen 'studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden'.⁷ Het besef van de betekenis van het zelfbeeld van een maatschappij is echter ook een kenmerk van zijn één jaar daarvoor gepubliceerde boek over de geschiedenis en het maatschappelijke karakter

5 J. Huizinga, 'Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef', in: idem, *Verzamelde Werken* II (Haarlem 1948) 97-160.

6 J. Huizinga, 'Over historische levensidealen', in: idem, *Verzamelde Werken* IV (Haarlem 1949) 411-432 (citaten: 412, 414).

7 J. Huizinga, 'Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden', in: idem, *Verzamelde Werken* III (Haarlem 1949) 3-435. De originele tekst is nu weer makkelijk toegankelijk in: idem, *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, bezorgd door A. van der Lem (Amsterdam 1997). Zie ook J. Tollebeek, 'De Middeleeuwen dromen. Huizinga, *Herfsttij* en de esthetiek van de geschiedenis', in: idem, *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam 1994) 179-202.

van de Verenigde Staten van Amerika, *Mensch en Menigte in Amerika*.

De problemen van dit soort geschiedschrijving zijn in *Herfsttij der Middeleeuwen* bijzonder goed zichtbaar. Huizinga gaat uit van een eenvoudige stelling, namelijk dat de Renaissance in het noordelijke Europa eerder indicaties voor een geestelijke verstarring van de Middeleeuwse maatschappij en cultuur vertoonde dan van een begin van de moderne tijd. Hij tekent een kleurrijk panorama van het geestelijk leven in de late Middeleeuwen, van kunst en literatuur, godsdienst en hoofse ceremonies – een ‘schilderij in woorden’.⁸ Het boek is een esthetisch genot voor lezers, maar ook een intellectuele uitdaging. Op grond van de inhoud waren eigentijdse critici echter al van mening, dat Huizinga ‘het zo gewonnen materiaal tot het uiterste belasten moest, om een zo volledig en scherp beeld te geven’.⁹ Anders geformuleerd: ‘zijn’ vijftiende eeuw zou geen verband houden met de historische werkelijkheid. Huizinga zelf heeft dit achteraf in die zin gerechtvaardigd, dat hij niet van plan was geweest om een omvattende cultuurgeschiedenis van de veertiende en vijftiende eeuw te schrijven, maar een bewust eenzijdig boek – geen handboek, maar een interpretatie, zonder ruimte voor bijvoorbeeld politieke of economische factoren. Als men deze argumentatie accepteert, rijst echter de vraag, in hoeverre een dergelijk ‘beeld’ van een periode nog toegankelijk is voor historisch-wetenschappelijke kritiek. Moet *Herfsttij der Middeleeuwen* uiteindelijk alleen maar naar zijn artistieke indruk worden beoordeeld? Vele contemporaine recensies in Nederland en in het buitenland vertonen een zekere radeloosheid in hun omgang met het boek. In de internationale mediëvistiek werd het geenszins meteen als methodisch innovatief en vooruitwijzend opgepakt.

Sinds de vroege jaren twintig is er in het historisch oeuvre van Huizinga sprake van een heroriëntatie op meer traditionele vraagstellingen en vormen van presentatie. De in 1924 verschenen biografie van Erasmus, artikelen over de Nederlandse geschiedenis in de vroegmoderne tijd en tenslotte zijn boekje over de Nederlandse cultuur in de zeventiende eeuw uit 1932 komen dichterbij de traditionele intellectuele geschiedenis. Huizinga was niet in staat om een tweede historisch magnum opus te schrijven en in de jaren dertig stond de actuele cultuurkritiek voorop, de ‘diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd’, zoals de ondertitel van zijn commercieel

8 F. W. N. Hugenholtz, ‘Herfsttij der Middeleeuwen 1919-1969’, in: J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen* (Haarlem 1975) xviii.

9 A. J. C. Rüter, ‘Over Huizinga’, in: idem, *Historische studies over mens en samenleving* (Assen 1967) 466.

meest succesvolle boek van 1935 luidt.¹⁰ Deze cultuurkritiek is uit een methodisch oogpunt minder interessant en verschilt niet veel van soortgelijke publicaties uit de jaren tussen de wereldoorlogen.

'Cultuur' is een sleutelbegrip dat door Huizinga zelf weinig wordt geïmplementeerd. Hij gebruikte het naast andere zonder zichzelf in het begin als cultuurhistoricus of zijn werken als cultuurgeschiedschrijving te definiëren. Met behulp van het Nederlandse 'beschaving' kon hij makkelijk de ingewikkelde ideologische connotaties van de Duitse begrippen 'Kultur' en 'Zivilisation' of het Engelse 'culture' en 'civilization' vermijden die in de jaren na 1900 deel uit maakten van de politieke en intellectuele gevechten in Europa.¹¹ Als Huizinga het in zijn boeken en lezingen over cultuur heeft, dan gaat het vooral om het karakter of de geestelijke gesteldheid van een historische periode en minder om prestaties in kunst, literatuur of muziek. Maar uiteindelijk is hij met zijn pogingen dit holistisch concept helder te definiëren niet veel verder gekomen dan het beschrijven van culturele elementen, velden en ideeën. Pas in het kader van zijn cultuurkritiek wordt 'cultuur' theoretisch opgehoogd en verkrijgt het een normatieve dimensie.¹² Het idee van cultuur als een bepaald niveau van ethisch bewustzijn en zedelijk handelen leidt echter af van de bruikbaarheid van het begrip voor praktisch historisch onderzoek.

Voor de historicus Huizinga is cultuur slechts één van verschillende begrippen die hem in zijn theoretische overwegingen bezighouden. In de vroege jaren twintig speelt tijdelijk de 'levenspraktische' dimensie van het historisch besef¹³ een overheersende rol voor hem. In deze context introduceerde hij in 1920, in een artikel naar aanleiding van plannen tot de stichting van een Nederlands Historisch Museum, voor het eerst het idee van een 'historische sensatie'.¹⁴

Het is een moeilijk uit te leggen en nauwelijks vertaalbaar begrip. Een

10 J. Huizinga, 'In de schaduwen van morgen. Een diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd', in: idem, *Verzamelde Werken VII*, 313-428.

11 Zie J. Fisch, 'Kultur, Zivilisation', in: O. Brunner e.a. (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland 7* (Stuttgart 1992) 679-774.

12 Zie ook W. E. Krul, 'Huizinga's definitie van de geschiedenis', in: J. Huizinga, *De taak der cultuurgeschiedenis* (Groningen 1995) 223-224.

13 Deze formulering is gebaseerd op de 'Historik' van J. Rüsen, *Historische Vernunft. Grundzüge einer Historik I: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft* (Göttingen 1983).

14 J. Huizinga, 'Het historisch museum', in: idem, *Verzamelde Werken II*, 559-569.

historische sensatie wordt uitgelokt door dingen uit het verleden zoals een oude oorkonde, een schilderij of gebouw, in principe alles wat een gevoel van 'oudheid' en, als men er überhaupt – letterlijk! – 'gevoelig' voor is, van een direct contact met het verleden verschaft. Daarbij gaat het nog niet om historisch inzicht in wetenschappelijke zin. Het is eerder een eerste stap die tot wetenschappelijke belangstelling voor het verleden kan leiden. Bij Huizinga zelf is duidelijk dat een dergelijke ervaring vooral door culturele voorwerpen wordt uitgelokt. Huizinga is op het idee van de 'historische sensatie' in de jaren twintig nog teruggekomen zonder haar werking duidelijker te maken.¹⁵ Uiteindelijk moet men haar opvatten als een soort metafoor voor de 'historische aanleg' die volgens Huizinga bij iedereen individueel en in gehele maatschappijen aanwezig is.

In de tweede helft van de jaren twintig hield Huizinga zich weer sterker met wetenschapstheoretische kwesties bezig. De 'historische vorm' verdrong daarbij geleidelijk het 'beeld', en – dit is een belangrijke verschuiving – deze vorm werd nu sterker in de geschiedenis zelf gezocht. Terwijl in de oratie van 1905 de historicus op basis van zijn voorstellingen een beeld van het verleden construeert, is Huizinga nu steeds meer met de vraag bezig of er oorspronkelijke historische vormen in de geschiedenis zelf aanwezig zijn en hoe deze vormen te begrijpen zijn. In de vroege jaren veertig culmineert dit, ook onder de indruk van de actuele politieke gebeurtenissen, in zijn klacht over het vormverlies van de jongste geschiedenis vanaf circa 1820, een 'vormverlies' dat voor hem ook het einde van de cultuurgeschiedschrijving betekent.¹⁶ In verband met het probleem van de vorm ging Huizinga opnieuw ook met Duitse wetenschapstheoretische werken in debat en van groot belang waren de schriftelijke en persoonlijke contacten met de literatuurwetenschapper André Jolles in Leipzig. Jolles, een vriend van Huizinga, publiceerde in 1930 met zijn boek *Einfache Formen* over negen literaire standaardvormen, een tot de dag van vandaag bruikbare voorloper van structuralistische literatuurwetenschap. Jolles ging er vanuit dat geschiedenis net als literatuur niet zonder taalkundig-literaire patronen een betekenis kan verkrijgen. Huizinga deelde deze mening niet, maar een systematische indeling van historische vormen buiten hun taalkundige structuur is hem nooit gelukt. Zo formuleerde hij in zijn college over de Middeleeuwen in 1927: 'Om een cultuur

15 J. Huizinga, 'De taak der cultuurgeschiedenis', in: idem, *Verzamelde Werken* VII, 69-73.

16 J. Huizinga, 'Over vormverandering in de geschiedenis', in: idem, *Verzamelde Werken* VII, 192-206.

Literatuurwetenschapper André Jolles, auteur van *Einfache Formen*. Uit: Anton van der Lem. *Johan Huizinga* (Amsterdam 1993).

te leren kennen uitgaan van de vormen waarin zij zich zelf zag: de soc. begrippen en vormen, de leidende denkbeelden. - zoek de (culturele) elementen, krachten, factoren, figuren.¹⁷ Maar hoe moet men de sociale begrippen van een tijdperk vastleggen? Wat zijn culturele elementen en hoe nemen culturele krachten een concrete gestalte aan? Huizinga had geen duidelijk antwoord op deze vragen en potentiële hulpwetenschappen die in deze tijd eveneens met het probleem van de vorm bezig waren, zoals psychologie of sociologie, bezag hij kritisch.

In 1938 verscheen met *Homo Ludens* het laatste grote histori-

sche boek van Huizinga. In zekere zin is het een samenvatting van historische en theoretische motieven uit zijn werk en naast *Herfsttij der Middeleeuwen* zeker het bekendste van zijn boeken. Het probleem van de vorm krijgt een nieuw perspectief, want zijn poging tot een 'bepaling van het spel-element der cultuur' richt zich niet op verschillende culturele vormen in één tijdperk, met als doel het karakter van dit tijdperk te begrijpen, maar het gaat nu om één culturele grondvorm die Huizinga van de Oudheid tot aan zijn eigen tijd bijhoudt.¹⁸ Het boek is een inhoudelijke en methodische radicalisering van zijn cultuurhistorische voorstellingen. Bekende schema's van periodisering en van de inhoudelijke structuur van geschiedenis worden opgeofferd aan de subjectieve achtervolging van het 'leidmotief' spel en zijn neergang in de laatste anderhalve eeuw. Historici konden er maar weinig mee en als alternatief model voor de interpretatie van historische samenlevingen is het boek in de geschiedwetenschap zonder invloed gebleven.

17 Universiteitsbibliotheek Leiden, Afd. Westerse handschriften, Huizinga-Archief No. 24, ME. Cultuur I (fragmenten), redactie 1927, 3.

18 J. Huizinga, 'Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur', in: idem, *Verzamelde Werken V* (Haarlem 1950) 26-246.

Het valt niet mee om Huizinga met dit concept van cultuurgeschiedenis binnen de historiografie te plaatsen. Zonder twijfel is er sprake van een duidelijk verschil met werken uit de klassieke politieke of economische geschiedenis. Huizinga's boeken hebben geen narratieve structuur en vertellen geen lineair verhaal. Ze zijn ook niet 'populair' geschreven zoals de Duitse cultuurgeschiedenissen uit de negentiende eeuw. 'Vernieuwers' zoals Marc Bloch en Lucien Febvre in Frankrijk, Frederick Jackson Turner of Charles Beard in Amerika, en ook de tegenwoordig zeer omstreden Duitse 'Volksgeschichte', verschillen niet alleen door hun keuze van onderwerpen van Huizinga, maar vooral door hun wetenschappelijke motivatie.

Huizinga's werken hebben nauwelijks programmatische pretenties, maar zijn het resultaat van een intuïtieve, directe relatie met het verleden. Hijzelf heeft het ooit als 'een zweven over de tuinen van den geest' gekarakteriseerd. 'Scherp omlijnde nieuwe formules aanbieden voor oude is mijn zaak niet. Leiderschap heb ik nooit gezocht'¹⁹ Zowel zijn theoretische geschriften als ook de historische studies zijn documenten van een zoektocht, getuigen van een geestelijke discussie met het verleden en zijn functie voor het individu en de maatschappij. Een uitgewerkte 'theorie van de cultuurgeschiedenis' bevatten ze niet. Wie zijn theoretische geschriften in chronologische volgorde en in samenhang met zijn historische studies leest, zal het een boeiende intellectuele ervaring vinden om zich in zijn verschillende perspectieven in te leven. Als men echter deze 'geïndividualiseerde' interpretatie van zijn werk accepteert, laat Huizinga zich niet achteraf schematisch als 'vader' van de mentaliteitsgeschiedenis of andere moderne cultuurhistorische stromingen toe-eigenen. In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog was de vraag naar de wetenschappelijke actualiteit van Huizinga, dat wil zeggen naar de bruikbaarheid van zijn ideeën voor concreet historisch onderzoek, ook internationaal maar zelden aan de orde. Zelfs in Nederland was indertijd geen sprake van een kritische discussie over zijn oeuvre. 'Moderne' sociaal-historisch geïnteresseerde historici zetten zich tegen hem af. Hij gold als klassiek auteur en dit was niet als compliment bedoeld.²⁰

De hedendaagse geschiedschrijving staat heel duidelijk in het teken van de cultuur. De opbloei van cultuur als geschiedwetenschappelijke categorie en als 'leidmotief' in de geestes- en sociale wetenschappen algemeen is een

19 Huizinga, 'Mijn weg tot de historie', 41; idem, 'De wetenschap der geschiedenis/Aanhangsel', in: idem, *Verzamelde Werken* VII, 172.

20 Strupp, *Johan Huizinga*, 280-287.

internationaal fenomeen met verschillende oorzaken en achtergronden. Zo is in Nederland duidelijk sprake van een connectie tussen de renaissance van de cultuurgeschiedenis en een behoefte aan de verzekering van de eigen nationale identiteit binnen het samengroeiende Europa.²¹ In Amerika daarentegen gaat het meer om de gevolgen van de emancipatiebewegingen van de jaren zestig en zeventig. 'Cultural History' is hier eerder de geschiedenis van aparte sociale en etnische groeperingen. In Duitsland staat tot nu toe vooral de uitbreiding van het methodische spectrum van de sociale en ook de politieke geschiedenis centraal en dit alles met een sterke oriëntatie op theorieën.²² De grootmeesters van de sociale geschiedenis zien zelfs dit met lede ogen aan.²³

Dit heeft tot een enigszins versnipperd beeld geleid. 'Cultuurgeschiedenis' is tegenwoordig een label voor een breed spectrum van theoretische en onderzoekspraktische opzetten. Ergens tussen de verschillende subdisciplines zoals mentaliteits-, begrips- of wetenschapsgeschiedenis, de geschiedenis van de volkscultuur en het alledaagse leven constitueert zich een cultuurgeschiedenis die nog heel sterk op zoek is naar de afbakening van haar velden en een eigen identiteit.²⁴

De meeste recente concepten van cultuurgeschiedenis zijn gebaseerd op een begrip van cultuur dat op de een of andere manier te maken heeft met de betekenis van individuele en collectieve waarnemingen. In de antropologisch beïnvloede variant gaat het om maatschappelijke werkelijkheden

21 Zie o. m. R. van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* (Den Haag 1999) 286-300.

22 Th. Mergel en Th. Welskopp (ed.), *Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft. Beiträge zur Theoriedebatte* (München 1997); W. Hardtwig/ H.-U. Wehler (ed.), *Kulturgeschichte Heute* (Göttingen 1996); Th. Mergel, 'Überlegungen zu einer Kulturgeschichte der Politik', *Geschichte und Gesellschaft* 28 (2002) 574-606; U. Lehmkuhl, 'Diplomatiegeschichte als internationale Kulturgeschichte. Theoretische Ansätze und empirische Forschung zwischen historischer Kulturwissenschaft und soziologischem Institutionalismus', *Geschichte und Gesellschaft* 27 (2001) 394-423.

23 Zie bijvoorbeeld H.-U. Wehler, *Historisches Denken am Ende des 20. Jahrhunderts. 1945-2000* (Göttingen 2001) 61-86; idem, *Die Herausforderung der Kulturgeschichte* (München 1998).

24 Zie hierover en voor het volgende ook U. Daniel, *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter* (Frankfurt am Main 2001) en P. Burke, 'Unity and Variety in Cultural History' in: idem, *Varieties of Cultural History* (Cambridge 1997) 183-212; zie voor een kritische waardering van deze ontwikkelingen uit Nederlands perspectief P. H. H. Vries, *Verhaal en betoog. Geschiedbeoefening tussen postmoderne vertelling en sociaal-wetenschappelijke analyse* (Leiden 1995).

en hun subjectieve ervaring, om de relatie tussen de buitenwereld en haar interpretatie door een enkeling of een hele groep. De vertegenwoordigers van deze richting – in Amerika misschien Robert Darnton of Natalie Zemon Davis, in Nederland prominent Willem Frijhoff van de Vrije Universiteit, in Duitsland Richard van Dülmen uit Saarbrücken – zijn op zoek naar inzichten buiten het bestek van de sociale geschiedenis van de jaren zestig en zeventig met haar fixatie op abstracte maatschappelijke krachten en structuren.

Daarnaast is vooral in Amerika een nieuwe vorm van 'Intellectual History' van belang, vertegenwoordigd bijvoorbeeld door de werken van Dominick LaCapra of Lynn Hunt. Zij recipiëren ook literatuur- en taalwetenschappelijke theorieën uit de laatste decennia. Cultuur wordt hier begrepen in een abstract-metaforische zin als tekst of systeem van tekens met een zelfreferentieel karakter, dat nauwelijks op een daarachter liggende historische werkelijkheid kan worden betrokken. Hun aanzet verschilt nog sterker van de klassieke concepten van cultuurgeschiedenis uit de negentiende en vroege twintigste eeuw dan de antropologische richting.

Hoe is nu de standplaats van iemand als Johan Huizinga in deze ontwikkelingen te bepalen? Ten eerste kan men zich afvragen in hoeverre Huizinga – methodologisch of door zijn thema's van onderzoek – weer meer wordt gerecipieerd, met andere woorden, of en waar heel concreet sporen van zijn werk in hedendaagse cultuurhistorische boeken zichtbaar zijn. Ten tweede rijst de vraag of het werk van Huizinga dimensies bevat die tot nu toe te weinig aandacht hebben gekregen maar voor cultuurhistorisch onderzoek van waarde zouden kunnen zijn en een belangrijke rol voor de tegenwoordige historiografische discussie zouden kunnen spelen. Tenslotte is het interessant om te kijken of er verschuivingen in de interpretatie van zijn concept van cultuurgeschiedenis zijn die door actuele ontwikkelingen zijn gemotiveerd. Gezien de hierboven beschreven – soms vage – noties van Huizinga en de heterogeniteit van de moderne concepten kan ik in het navolgende op dit punt slechts enkele losse overwegingen bieden.

De balans van de concrete methodologische en inhoudelijke receptie van Huizinga in de hedendaagse cultuurgeschiedschrijving valt bescheiden uit. Buiten Nederland zijn er, voor zover ik zie, geen historici die met hun concepten van cultuurgeschiedenis expliciet naar hem verwijzen. Het blijft beperkt tot korte referenties. Het werk van Huizinga onttrekt zich ook om de genoemde redenen aan een pragmatisch 'gebruik'. Zijn cultuurhistorische

'beelden' blijven als geheel bestaan, maar vormen nauwelijks een vertrekpunt voor onderzoek, evenmin als zijn individueel gevormde theoretische ideeën. Wel zijn er verbanden te leggen tussen zijn begrip van cultuur en de antropologisch gefundeerde cultuurgeschiedschrijving van nu. Een definitie zoals Richard van Dülmen haar hanteert – in zijn ogen moet cultuur niet als geïsoleerde sfeer worden begrepen maar als 'Gestaltungskraft des Lebens' en dient de cultuurgeschiedenis 'die Wahrnehmungsweise, Gefühlswelt, die Subjektivität des Menschen'²⁵ te behandelen – is niet ver verwijderd van Huizinga.

De hedendaagse cultuurgeschiedenis is echter minder holistisch dan de 'cultuurbeelden' van Huizinga. Zo begrijpt Willem Frijhoff cultuur als een netwerk van relaties,

'een voortdurend wisselend samenspel van specifieke, mens-, groeps- en situatiegebonden relaties die een respons vormen op de impulsen die van andere mensen, groepen en situaties uitgaan en die daardoor netwerken van solidariteit, van voorstellingswerelden en waarden doen ontstaan die gemeenschappelijk zijn aan groepen, regio's, landen, continenten, eventueel de mensheid in haar geheel'.²⁶

Net als bijvoorbeeld Peter Burke pleit ook Frijhoff voor onderzoek naar cultuur als 'eenheid in verscheidenheid', buiten de oude discussies omtrent volkscultuur en elitecultuur.²⁷

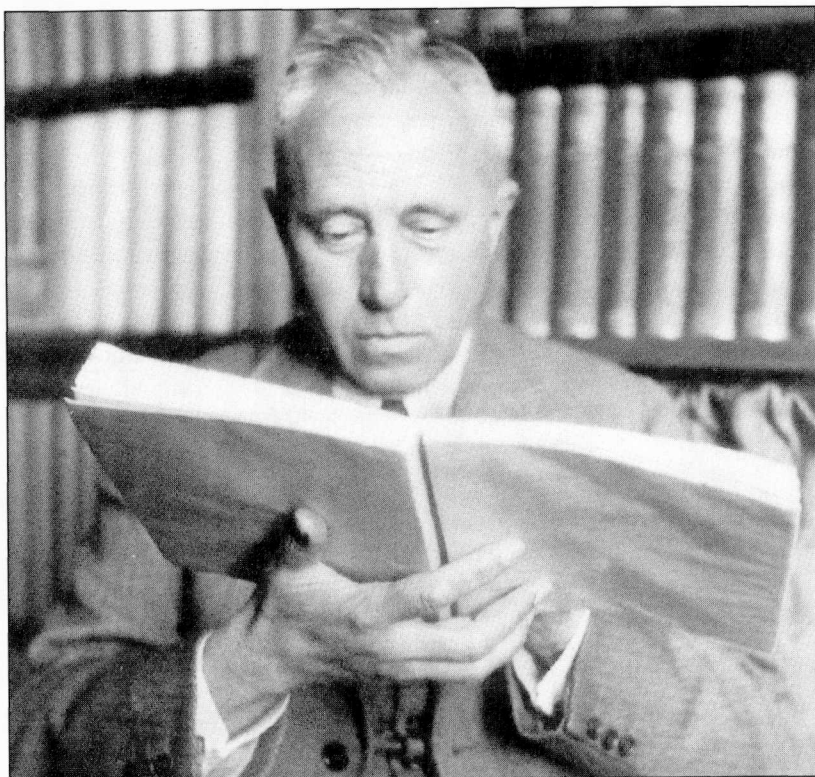
Frijhoff heeft dit methodologische concept in een monumentaal boek over het leven van het weeskind Evert Willemszoon in de praktijk gebracht.²⁸ Het leven van de jongen is schaars gedocumenteerd. Geboren 1607 in Woerden, viel hij op door religieuze visioenen, kon een opleiding als predikant volgen en was na een intermezzo in Guinee in West-Afrika vanaf 1633 tot aan zijn overlijden in 1647 in Nieuw-Amsterdam werkzaam.

25 R. van Dülmen, 'Historische Kulturforschung zur Frühen Neuzeit. Entwicklung - Probleme - Aufgaben', *Geschichte und Gesellschaft* 21 (1995) 420-421.

26 W. Frijhoff, *Cultuur, mentaliteit: illusies van elites?* (Nijmegen 1984) 30-31; zie ook recent W. Frijhoff, 'Toe-eigening als vorm van culturele dynamiek', *Volkskunde* 104 (2003) 3-17.

27 W. Frijhoff, 'Nederlandse cultuur als object van geschiedschrijving. Een onmogelijke opgave?' *Ons Erfdeel* 37 (1994) 89. Zie als korte inleiding in het concept van Burke: J. de Boer en Th. van der Keuken, 'Peter Burke op glad ijs. Volk en elite in de geschiedschrijving', *Skript* 15 (1993) 359-366.

28 W. Frijhoff, *Wegen van Evert Willemsz. Een Hollands weeskind op zoek naar zichzelf 1607-1647* (Nijmegen 1995).

Huizinga aan het werk. Uit: Léon Hanssen, *Huizinga en de troost van de geschiedenis. Verbeelding en rede* (Meppel 1996).

Deze biografie gebruikt Frijhoff als vertrekpunt voor breed onderzoek naar de vroegmoderne culturele en sociale 'velden' die Evert omgaven. Cultuur verschijnt als een proces van interactie tussen enkelingen en groepen die uit een repertoire van vorm- en betekenselementen die kozen, die voor hun persoonlijke ontwikkeling bruikbaar bleken, op deze elementen hun eigen stempel drukten varieerden om ze tenslotte aan het gemeenschappelijke veld terug te geven.

De acceptatie van verschillende begrippen van cultuur door verschillende sociale groepen binnen één tijdperk, net als de beperkte geografische en sociale gebieden, staan voor dimensies van een antropologisch georiënteerde cultuurgeschiedenis die met Huizinga's concept nauwelijks nog overeenkomsten vertoont – zowel van zijn historisch-pragmatisch begrip van

cultuur als ook van het normatieve. Dat Frijhoff met zijn boek een jongen uit het volk als onderwerp voor wetenschappelijk onderzoek kon kiezen, maakt verder duidelijk dat er tegenwoordig andere onderwerpen mogelijk zijn en historici heel andere soorten van bronnen belangrijk vinden. De resultaten van het grote 'Ijkpuntproject' van NWO over 'Nederlandse cultuur in Europese context' uit de jaren negentig geven een goede indruk van deze ontwikkelingen. Politieke 'discours', 'bestuurscultuur', jeugdcultuur, feesten, consumptiecultuur of de cultuur van het boek en van de historische herinnering – op tal van gebieden gaat het over onderwerpen die in de klassieke cultuurgeschiedschrijving zó geen aandacht kregen, ook al bleef de bestuursgroep aan het ideaal van een cultuurhistorische synthese vasthouden.²⁹ Zo zijn er tenminste nog sporen te vinden van vraagstellingen die Huizinga bezighielden, net als bijvoorbeeld in de boeken over de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Nederlandse hof- en stadscultuur van de neerlandici Frits van Oostrom en Herman Pleij.³⁰

In Duitsland zijn er tot nu toe nauwelijks boeken verschenen die op een soortgelijke manier detailonderzoek met gedurfde cultuurhistorische herinterpretaties verbinden en een model voor toekomstig onderzoek zouden kunnen zijn, ondanks het succes van enkele meer gespecialiseerde studies.³¹ Het blijft wachten op het 'grote' cultuurhistorische boek maar het zou best wel kunnen zijn dat in grote en inmiddels tamelijk onoverzichtelijke disciplines zoals de Duitse en meer nog de Angelsaksische geschiedwetenschap zoiets niet eens meer mogelijk is.

De ontwikkeling van de geschiedwetenschap sinds de Tweede Wereldoorlog staat de opkomst van historici zoals Huizinga en het ontstaan van boeken zoals *Herfsttij der Middeleeuwen* niet alleen in Duitsland in de weg. Een vroege en veel verder gaande specialisering van de studenten geschiedenis – iets dat Huizinga al in 1920 bij de hervorming van het Academisch

29 Zie alleen maar D. Fokkema en F. Grijzenhout (ed.), *Nederlandse cultuur in Europese context 1650-2000. Rekenschap* (Den Haag 2001), en de balans bij E. Jonker, 'Ijapunten in hun hermeneutische context', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 115 (2002) 423-433.

30 Zie hierover Ch. Strupp, 'Der lange Schatten Johan Huizingas. Neue Ansätze der Kulturgeschichtsschreibung in den Niederlanden', *Geschichte und Gesellschaft* 23 (1997) 56-64.

31 Ik noem alleen maar de studie van U. Frevert, *Ehrenmänner. Das Duell in der bürgerlichen Gesellschaft* (München 1991), en het meer recente heel positief ontvangen boek van J. Paulmann, *Pomp und Politik. Monarchenbegegnungen in Europa zwischen Ancien Regime und Erstem Weltkrieg* (Paderborn 2000).

statuut probeerde te voorkomen³² – laat niet veel ruimte voor impulsen uit andere sub-disciplines van de geschiedenis, om maar te zwijgen van de letteren, economie, rechten enz. En een historicus die op basis van één wat uitgebreider artikel een historische leerstoel verkrijgt en in de eerste jaren na zijn beroeping behalve recensies en korte voordrachten niets publiceert – toen Huizinga zijn ‘tijd van rijping’ als historicus had afgesloten en vanaf 1914 met de geschiedenis van de universiteit van Groningen in de negentiende eeuw, het eerste boek over Amerika en *Herfsttij der Middeleeuwen* boeken van zijn hand begonnen te verschijnen had hij de veertig gepasseerd – is nu helemaal niet meer voorstelbaar. De vermeerdering van het aantal wetenschappelijk werkzame historici, de exponentiele groei van boekpublicaties en vaktijdschriften, de conferenties, gespecialiseerde werkgroepen en vakverenigingen hebben tot een versplintering van de discipline als een geheel en een gestroomlijnde carrière voor de individuele historicus geleid. De Duitse historicus Imanuel Geiss heeft al in 1981 gepleit voor het behoud van de ‘innere Einheit’ van het vak geschiedenis en voor een fase van consolidering van het recent geaccumuleerde weten.³³ Dit is duidelijk niet gebeurd en zal alleen al met het oog op de wetenschappelijke banenmarkt ook in de toekomst niet gebeuren. Het heeft weinig zin om daarover te klagen, want deze ontwikkeling is toch niet te keren en natuurlijk heeft de verwetenschappelijking van de geschiedenis ook positieve gevolgen gehad.

Huizinga en zijn manier van geschiedschrijving herinneren echter aan de verliezen van het proces van professionalisering van de geschiedwetenschap. Gezien het gebrek aan nieuwe ‘cultuurhistorici grote-stijl’³⁴ is het misschien juist een van zijn belangrijkste functies als een punt van referentie voor de discipline als geheel te dienen. Misschien zijn onder de tegenwoordige voorwaarden de boeken van klassieke auteurs zoals Huizinga

32 Universiteitsbibliotheek Leiden, Afd. Westerse handschriften, Archieven van Senaat en Faculteiten der Leidsche Universiteit, DB 1,3, 1918-1922/ 6 (35-39): Memorandum van de Faculteit der Letteren voor de Onderwijsraad, 12-7-1920, van Huizinga geredigeerd: ‘Het is ongewenscht, dat de aspirant historicus zich van aanvang af bepaalt tot de historische vakken in engeren zin.’

33 I. Geiss, ‘Die hausgemachte Bildungskatastrophe’, in: H. A. Glaser (ed.), *Hochschulreform - und was nun? Berichte, Glossen, Perspektiven* (Frankfurt am Main 1981) 191-202 (citaten 199-200). Zie ook de opmerkingen over de geschiedwetenschappelijke overproductie bij F. R. Ankersmit, ‘Tegen de verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening’, in: F. van Besouw e. a. (ed.), *Balans en perspectief. Visies op de geschiedwetenschap in Nederland* (Groningen 1987) 55-72.

34 A. M. van der Woude, ‘De ‘nieuwe geschiedenis’ in een nieuwe gedaante, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, vol. 5 (Bussum 1980) 11.

het makkelijkst in staat om Mediëvisten, historici van de vroegmoderne tijd, Amerikanisten of historici die zich met contemporaine geschiedenis bezig houden in gesprek te brengen.

Dit leidt tot de tweede vraag, in hoeverre Huizinga een grotere rol in hedendaagse cultuurhistorische discussies zou kunnen spelen. Met het oog op de methodologische aspecten van zijn werk valt het antwoord voor mij terughoudend uit. Wel draaien juist in Duitsland veel van de recente discussies rond theoretische concepten van oude en jonge, historische en andere klassieke auteurs, van Burckhardt via Warburg en Max Weber tot Gramsci, Bourdieu, Geertz, Foucault of Luhmann. Friedrich Jaeger, een leerling van de geschiedtheoreticus Jörn Rüsen, heeft bijvoorbeeld herhaaldelijk gepleit voor een 'actualisering' van het cultuurbegrip van Max Weber en daarbij bewust een overinterpretatie van bepaalde elementen van zijn werk geaccepteerd.³⁵ Bij een auteur zoals Weber die van begin af op methodologische werking gericht was zal dit een mogelijke vorm van receptie kunnen zijn. Huizinga lijkt er weinig geschikt voor te zijn. Gezien het individuele karakter van zijn overwegingen over cultuur en geschiedschrijving zou het resultaat bijna onvermijdelijk een abstracte theorie zijn die nauwelijks nog verband zou houden met het werk van Huizinga zelf. Er zijn ook maar weinig geslaagde historiografische voorbeelden die de empirische vruchtbaarheid van zulke opzetten laten zien. Meestal blijft het beperkt tot eclectische impulsen.

Niettemin zijn er aspecten, welke men van de intuïtieve geschiedschrijving van Huizinga in tegenstelling tot zijn tijdsgenoten zou kunnen oppakken: het bewustzijn voor de geschiedwetenschappelijke relevantie van het denken en voelen van mensen uit het verleden en voor mogelijkheden om daarop een geschiedwetenschappelijk verantwoorde manier onderzoek naar te doen. Daarnaast had Huizinga oog voor de samenhang van wetenschappelijke vraagstellingen en maatschappelijke ontwikkelingen en ook voor bepaalde grenzen van de vrijheid van interpretatie. Hij wees kortom op de ethische verantwoordelijkheid van de geschiedwetenschapper. Verder vallen nog op zijn nieuwsgierigheid naar en brede belangstelling voor verwante wetenschappen zoals kunstwetenschap of antropologie: voor interdisci-

35 F. Jaeger, *Bürgerliche Modernisierungskrise und historische Sinnbildung. Kulturgeschichte bei Droysen, Burckhardt und Max Weber* (Göttingen 1994) 28-29; idem, 'Der Kulturbegriff im Werk Max Webers und seine Bedeutung für eine moderne Kulturgeschichte', *Geschichte und Gesellschaft* 18 (1992) 371-393.

plinariteit dus. Deze ideeën zouden vandaag deel van de historiografische mainstream moeten zijn, maar het kan zeker geen kwaad er van tijd tot tijd nog eens aan te herinneren.

Verder zijn er de boeken zelf. Anton van der Lem, de beste kenner van het Huizinga-archief in Leiden, schreef ooit de fascinatie van Huizinga voor hem in een radio-interview toe aan 'de geweldige kennis en de manier waarop het gezegd is'. Het beklemtonen van de esthetische kwaliteit van Huizinga's werken lijkt op het eerste gezicht banaal, maar aan de andere kant: 'What books do survive to give good reading more than seventy-five years after their first appearance?'³⁶ Boeken te schrijven die op basis van hun literaire kwaliteit en hun visie boven de methodische en inhoudelijke modes van de dag leesbaar en lezenswaard blijven, is misschien de grootste prestatie van een historicus. Uiteindelijk zijn het deze boeken die buiten de nauwe grenzen van de vakwereld worden opgemerkt en op die manier bijdragen tot de maatschappelijke functie van de geschiedwetenschap. In dit opzicht kan Huizinga als weinig andere historici uit zijn tijd een bron van inspiratie zijn, in het bijzonder juist voor de moderne cultuurgeschiedenis.

Tenslotte blijft de vraag naar de repercussies van de contemporaine discussie over cultuurgeschiedenis voor het beeld van Huizinga en zijn werk. Het is zonder meer duidelijk dat de recente belangstelling voor hem in de historiografie zonder deze achtergrond niet mogelijk zou zijn geweest. De publicatie van zijn briefwisseling, de Amerikaanse hervertaling van *Herfsttij der Middeleeuwen* (1996) of de stichting van het Huizinga-Instituut zouden in de jaren zestig of zeventig nooit zijn gebeurd. Toen belandden zijn *Verzamelde Werken* in de ramsj, vandaag staan ze in de etalages van de prominente antiquariaten. Wat de interpretatie van zijn boeken betreft laat de moderne cultuurgeschiedschrijving op het eerste gezicht echter vooral de zwakke kanten van zijn werk zien. Er is het holistische idee van de 'cultuur van een tijdperk'. Daarnaast valt de selectie van bronnen op die aan de ene kant weliswaar afrekende met de eenzijdige fixatie op oorkonden van Duitse historici, juist bij de Middeleeuwse geschiedenis, maar aan de andere kant toch sterk beperkt bleef tot bewijzen van elitecultuur. Ook in de geschiedschrijving van en vooral in zijn beschouwingen over de cultuur van de twintigste eeuw nam Huizinga vaak een elitair perspectief in. Tegen de achtergrond van de hedendaagse historiografie worden die bezwaren bijzonder duidelijk zichtbaar.

36 D. G. Shaw, 'Huizinga's Timeliness', *History and Theory* 37 (1998) 245.

Aan de andere kant is er sprake van een herwaardering van de subjectieve, individueel gemotiveerde elementen van Huizinga's concept van geschiedenis. Een begrip als 'historische sensatie' is niet langer een uitgangspunt voor critici om hem als wereldvreemde geleerde op de ivoren toren af te schilderen. Vandaag is het een idee dat overeenkomt met belangrijke actuele geschiedtheoretische opzetten en bijvoorbeeld door de Nederlandse geschiedtheoreticus Frank Ankersmit in verband met zijn overwegingen over de relatie van realiteit en representatie herhaaldelijk is geciteerd.³⁷ Voor de Belgische historici Jo Tollebeek en Tom Verschaffel was het een vertrekpunt voor hun boeiende 'apologie van de historische interesse'.³⁸ Een omvattende herinterpretatie van het werk van Huizinga heeft tot nu toe echter niet plaatsgevonden.

Huizinga blijft ook tegen de achtergrond van de hedendaagse cultuurgeschiedschrijving 'een vreemd geval'.³⁹ Het karakter van zijn oeuvre staat een gemakkelijk gebruik ervan in de weg. Maar ook zonder modieuze actualisering zullen Huizinga's werken in de toekomst nog vaak genoeg worden herlezen en als onderdeel van de erfenis van de moderne geschiedwetenschap worden bediscussieerd.

37 Zie o. m. Krul, 'Huizinga's definitie van de geschiedenis', 270-276; F. R. Ankersmit, 'Sprache und historische Erfahrung', in: K. E. Müller en J. Rüsen (ed.), *Historische Sinnbildung. Problemstellungen, Zeitkonzepte, Wahrnehmungshorizonte, Darstellungsstrategien* (Reinbek 1997) 390-397; idem, 'Historism and Postmodernism. A Phenomenology of Historical Experience', in: idem, *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor* (Berkeley 1994) 182-238; idem, *De historische ervaring* (Groningen 1993) 11-14, 37-38; W. du Gardijn, 'Geschiedenis tussen feit en sensatie', *Aanzet* 7 (1988-89) 37-59.

38 J. Tollebeek en T. Verschaffel, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse* (Amsterdam 1992).

39 Pieter Geyl in een brief aan zijn collega Gerretson van 31-12-1926, in: P. van Hees en G. Puchinger (ed.), *Briefwisseling Gerretson - Geyl 1911-1958*, vol. 1 (Baarn 1979) 136.